

Arhitektura budućnosti: šutnja, poraz, praznina...

Svojedobno je Diane Ghirardo lucidno uočila da se arhitekti danas nalaze u položaju medijskih ljubimaca, dok im profesionalno njihovo značenje opada.¹ Profesija im je naprosto u krizi. U gotovo svakom projektu arhitekt se na neki način javlja kao posljednja karika u lancu. Suvremena je praksa ulogu arhitekta od aktivnog činitelja u izgradnji i uobličavanju sredine u kojoj živimo i njezinih struktura svela na ulogu izvanjskog dizajnera ili stručnjaka za unutarnje uređenje. Posrednici, agenti za *leasing*, pružatelji komercijalnih kredita, planske i zonske komisije donose najvažnije odluke prepuštajući

marginaliziranom arhitektu tek trivijalnu zadaću da odabere čime će izvana i iznutra sve to ukasiti i zagladiti. Isključiva obuzetost stilom može se promatrati i kao patetični pristanak na devalvaciju i banalizaciju same profesije.

MARIO KOPIĆ Talijanski teoretičar arhitekture Manfredo Tafuri bio je prvi koji se radikalno suočio s tim fenomenom smrti arhitekture, odnosno fenomenom promijenjenog položaja arhitekture u suvremenom društvu. Njegovo u tom smislu najznačajnije djelo zacijelo je knjiga *Projekt i utopija* iz 1973. godine. Sam njezin početak indikativan je koliko i početak jedne druge rasprave o utopiji. Sokrat, naime, u *Platonovoj Državi (Politei)* započinje svoj nastup riječju: *Podoh*.² Time nagovještava

¹ Usp. Ghirardo, 1991. Vidi i Ghirardo, 1996.

² Platon, 2011, 327a.

da je dužnost filozofa zauzeti se u životu grada-države, *polisa*. Tafuri, pak, svoje djelo započinje riječima: *allontanare l'angoscia*, ukloniti tjeskobu, odnosno otresti se tjeskobe³ i umjesto angažmana predlaže neangažman. Tafuri se stalno vraća na ovu anksioznost, tjeskobu, strepnju koja podrazumijeva i reakciju intelektualaca na sukob s modernom, instrumentalnom racionalnošću i zapravo očaj zbog toga što je arhitektura izgubila svoju svrhu. Između arhitekturnog zahtjeva za redom i volje grada za bezobličnošću rađa se ireduktibilna napetost.

Arhitektura je, naime, *stabilna struktura koja daje oblik trajnim vrijednostima, konsolidira gradsku morfologiju*⁴, no kad je grad posve otvoren, Tafuri svaki pokušaj traženja ravnoteže unutar njega smatra utopijskim. U praskozorje prosvjetiteljstva arhitektura se naprosto odrekla formiranja objekata. Umjesto toga postala je tehnikom organiziranja obrađenih materijala, tek jednom karikom u dugom lancu proizvodnja grada. I utopiju i arhitektonske ideje instrumentalizirala je moderna racionalnost još u ranim fazama svojeg razvoja. Arhitektura, koju moderna racionalnost instrumentalizira, više nije kadra pružiti nikakvu nadu samom projektiranju: *Cijeli ciklus moderne arhitekture... rodio se, razvijao i ušao u krizu kao grandiozni napor da se na sve nesuvremenoj razini ideologije razriješe neravnoteže, protuslovlja i zaostajanja tipična za kapitalističku reorganizaciju svjetskog tržišta i razvoja proizvodnje*.⁵ Tafuri priznaje i već spomenutu krizu same profesije i naglašava da je besmisleno predlagati neke čisto arhitektonske alternative u okvi-

ru *struktura koje uvjetuju i sam karakter arhitektonskog projektiranja*.⁶ S obzirom na to da je moderna instrumentalna racionalnost lišila arhitekturu njezine povijesne zadaće, Tafuri zaključuje da arhitekturi jedino prestaje vratiti se čistoj formi, odnosno formama lišenim utopije i, u najboljem slučaju, sublimnoj beskorisnosti. Profesija se sada, prema Tafuriju, *kreće u praznom prostoru*.⁷ Drugim riječima, ondje gdje je modernizam arhitektu pridavao odveć veliku moć mijenjanja i spašavanja društva, Tafuri mu ne pridaje baš nikakvu. Njegova je alternativa oštra: ili utopija ili šutnja, ili spasenje ili poraz, ili smisao ili praznina. Nema mirne luke, arhitektonski brod ne može uploviti u nju. Mnogo koherentniju i pomnije artikuliranu poziciju ponudio je u svojim djelima kanadski teoretičar arhitekture meksičkog podrijetla Alberto Pérez-Gómez, napose u djelu *Arhitektura i kriza moderne znanosti* iz 1983. godine, kao i u njegovu svojevrsnu nastavku iz 2016. godine pod naslovom *Usklađivanje: arhitektonski smisao nakon krize moderne znanosti*. I Pérez-Gómez konstatira smrt arhitekture, ali na drukčiji način. Tafuri korijene krize arhitekture nalazi u tome što ju je moderna racionalnost iskvarila od početka prosvjetiteljstva, dočim Pérez-Gómez smatra da se kriza započela uobličavati nakon galilejanske revolucije, a poglavito nakon 1800. s funkcionalizacijom teorije arhitekture. Matematička izvjesnost postala je ciljem u arhitekturi, kao i u drugim sferama ljudske djelatnosti. Pretpostavka koja dominira posljednjih dvaju stoljeća jest da smisao u arhitekturi proizlazi iz *funkcionalizma, iz formalne igre kombinacija, iz koherentnosti ili racionalnosti stila shvaće-*

³ Tafuri, 1973: 5.

⁴ Ibidem, 42.

⁵ Ibidem, 167.

⁶ Ibidem, 169.

⁷ Ibidem, 3.

nog kao ornamentalni jezik ili iz upotrebe tipa kao generativne strukture.⁸ Pérez-Gómez na tragu fenomenologije Edmunda Husserla traga za raskolom između dviju dimenzija značenja: formalne ili sintaktičke i transcendentalne ili semantičke. Arhitektura je odbacila ovu drugu. Znanstveno mišljenje je potvrdilo raskol nudeći jedino legitimno tumačenje realnosti, a kad je arhitektura prihvatila taj scijentistički primat, lišila je sebe legitimnog *poetskog sadržaja*,⁹ postala je reducirana ili na prozaični tehnološki proces ili na puku dekoraciju. No, primjećuje Pérez-Gómez, znanosti ne uspijevaju odgovoriti na najznačajnija i najrealnija pitanja čovjeka, prije svega i iznad svega na pitanje smisla njegova bivstvovanja, premda moderni čovjek i pokraj toga djeluje vođen iluzijom o neograničenoj moći uma i stoga je lišen svoje *spособnosti čuđenja*.¹⁰

Pérez-Gómez govori o sterilnom i dehumanizirajućem karakteru modernog grada i njegovoj nesadržajnoj arhitekturi. On se pritom poziva i na dvije glavne škole suvremenog mišljenja u prilog svojoj tvrdnji o razdvojenosti strukture i smisla. Kapitalistički formalizam negira u kulturi utemeljen smisao i umjesto njega stavlja arhitekturu kao elitističku manipulaciju, dočim marksizam definira arhitekturu kao zanat koji se oslanja na tipološke analize lišene osobnog izražaja. Dakle, sav je napor Péreza-Gómeza ukazati na smisao osobnog izražaja, kao i na kritiku dominacije znanstvenog mišljenja i gubitka poetičnosti.¹¹ Izlaz je za njega vrlo jednostavan: suvremena arhitektura mora težiti *novom metafizičkom opravdanju u humanom svijetu...*

pomirbena misija arhitekture jest pjesnička.¹² On zaključuje primjećujući da *dok je konstrukcija kao tehnološki proces prozaična, slijedeći neposredno iz matematičkih jednadžbi, funkcionalnih dijagrama ili pravila formalne kombinatorike, arhitektura je poetski, neminovno apstraktni poredak, ali takav kakav je sam po sebi metafora, koja se rađa iz vizije svijeta i bivstvovanja*.¹³ Neovisno o teorijskim razlikama i intelektualnim izvorištima između Tafurija i Péreza-Gómeza, njihovi zaključci uglavnom koincidiraju. Naglasili su nadasve gubitak smisla i oglasili smrt arhitekture. Obojica se gubitku smisla u arhitekturi i marginalizaciji same profesije suprotstavljaju na svoj način, nekom vrstom odustajanja od zauzetosti, odnosno angažmana. Osakaćena modernim uvjetima proizvodnje, arhitektura se, prema Tafuriju, mora okrenuti čistom formalizmu, beskorisnosti i pomiriti se s vlastitom prazninom. Za arhitekta koji gradi, svaka građevina može biti tek čista gesta očajja, spomenik prolaznosti arhitekture i njezine suvišnosti, odnosno uzaludnosti u modernom svijetu. Prema Pérezu-Gómezu, pak, arhitekt može obnoviti smisao jedino povlačeći se u privatni svijet *osobnog izražaja i referiranja na cjelinu*.¹⁴ I doista, on tvrdi da su *teorijski projekti*, prije no zdanja, ti u kojima se nakon industrijske revolucije ponajbolje otjelovila simbolička intencionalnost. Iako se Pérez-Gómez libi zauzeti radikalno stajalište prema kojem arhitekt prije projektira no što gradi, zaključak je gotovo neizbježan, a Daniel Libeskind i njegovi studenti iz Cranbrooka doista su ga tih godina i izveli.¹⁵ Reifikacija, odnosno postvarenje

8 Pérez-Gómez, 1983: 4.

9 Ibidem, 11.

10 Ibidem, 6.

11 Usp. Pérez-Gómez, 2016.

12 Pérez-Gómez, 1983: 325.

13 Ibidem, 326.

14 Ibidem, 325.

15 Libeskind, 1981, 1983.

apstraktnih osobnih vizija, ne zbiva se u građevinama nego na papiru i u knjigama, i to ostaje jedinom mogućom arhitekturom. Kao da je, izgubivši mogućnost iskupljenja neodvojivu od utopijskih aspekata modernog pokreta i odgurnuta od sigurnih kulturnih vrijednosti u postprosvjetiteljskom svijetu, arhitektura izgubila gotovo sve. Dakako, nemoguće je bilo ne zamijetiti stanovitu notu nostalgije i kod Tafurija i kod Pérez-Gómeza. Posrijedi je nostalgija za prošlošću u kojoj je arhitektura bogata smislom bila tijesno povezana s kulturnim vrijednostima i ustanovama.

No najbolji i najintragantniji arhitekti današnjice, svjesni epohalne krize prostornih formi, poput Petera Eisenmana, pronašli su izlaz iz zaoštrenih dilema o kojima su prozborili Tafuri i Pérez-Gómez ne podliježući formalizmu, ne odbijajući ipak graditi i ne prepuštajući se tek besmislenim stilskim igrarijama. Nisu izgubili *sposobnost čuđenja* koju Pérez-Gómez smatra ključnom za svakog arhitekta. Eisenman je, recimo, obuzet apokaliptičnom vizijom svijeta postholokausta i dana nakon atomske bombe, odnosno atomskog rata. Pod duhovnim utjecajem filozofa Jacquesa Derridaa smatra da arhitektura, pa i moderna, nakon 15. stoljeća djeluje pod utjecajem triju obmana/fikcija: reprezentativnosti (*billboardi* za poruke), uma (racionalnog izvora nacrtu) i povijesti (zrcala duha vremena). Uhvaćena u zamku općenitije krize vrijednosti, arhitektura se našla lišena legitimnosti. Do te se točke Eisenman posvema slaže s Pérez-Gómezem, ali ne može nipošto prihvatiti odbijanje građenja kao odgovor. Neklasična arhitektura, kaže on, trsi se jedino reprezentirati samu sebe, svoje vrijednosti i svoja unutarnja iskustva.¹⁶ Na

drugom mjestu opisuje ono negativno klasično kao *ideju dekompozicije* koja u konkretnoj građevini postaje nizom fragmenata.¹⁷ Eisenman je tako uspješno primijenio svoje razmišljanje u projektu Centra vizualnih umjetnosti Državnog sveučilišta Ohajo. Niz fragmenata – *tragovi* prošlosti i tekućeg konteksta – koji lebde između smisla i arbitarnosti daju jedno zdanje koje je istodobno ukorijenjeno u specifičan osjećaj mjesta (toposa), ali i obilježeno gubitkom središta, što ga Eisenman s pravom uočava u suvremenom svijetu.¹⁸

Možemo zasad zaključiti: samopouzdanje modernih arhitekata u odnosu na mogućnost gradnje *vrlog novog svijeta* uz pomoć arhitekture nestalo je bespovratno s Drugim svjetskim ratom i holokaustom. Vrijeme i ljudi ugušili su zavazda ekstatične aspiracije modernosti. Arhitekti ne mogu spasiti svijet.¹⁹ Arhitektura budućnosti može počivati samo na tom uvidu kao materijalnom aprioriju. ■

LITERATURA

1. Derrida, J. (2013.) *Les arts de l'espace*. Pariz.
2. Eisenman, P. (1984.) 'The End of the Classical: The End of the Beginning, the End of the End', *Perspecta*, br. 21, str. 154–173.
3. Eisenman, P. (1984a) 'The Futility of Objects: Decomposition and the Processes of Difference', *Harvard Architectural Review*, br. 3, str. 65–82.
4. Ghirardo, D. (1991.) *Out of Site: A Social Criticism of Architecture*. Seattle.
5. Ghirardo, D. (1996.) *Architecture After Modernism*. London.
6. Jasper, M. (2022.) *Architectural Possibilities in the Work of Eisenman*. Abingdon – New York.
7. Libeskind, D. (1981.) *Between Zero and Infinity*. New York.
8. Libeskind, D. (1983.) *Chamber Works*. London.
9. Platon (2011.) *Der Staat / Politeia*. Berlin.
10. Pérez-Gómez, A. (1983.) *Architecture and the Crisis of Modern Science*. Cambridge MA.
11. Pérez-Gómez, A. (2016.) *Attunement: Architectural Meaning after the Crisis of Modern Science*. Cambridge MA.
12. Tafuri, M. (1973.) *Progetto e utopia*. Roma – Bari.

¹⁷ Eisenman, 1984a.

¹⁸ Vidi Jasper 2023.

¹⁹ Vidi Derrida, 2015.

¹⁶ Eisenman, 1984.